

РАДОЈКО НИКОЛИЋ

ЗАПИСИ ОВЧАРСКО-КАБЛАРСКИХ МОНАХА

Радојко Николић
YU 32000 Чачак
Пигова 4/13

UDK: 930.2(497.11)

Од оснивања овчарско-кабларских манастира у њима су писане и преписиване богослужбене књиге. Још је Вук Караџић у *Почетку описанија српски намастира* забележио како се приповеда да је у кули манастира Јовања „била општа звонара, под звонаром писарница (ће су књиге писате)”, а да су више Благовештења „некаке зидине на бријегу”, где је, по мишљењу калуђера, постојала „кула за писање књига, као и више Јовање”. Да је, доиста, било у светилиштима између Овчара и Каблара разноврсног књигописања, сведоче до сада сачуване књиге и преко 70 записа на њима. О неким од тих записа први је оставио трага Вук Караџић, а после њега су их, разним поводима, намерама и начинима користили Јоаким Вујић, Феликс Каниц, Драгутин Костић, Милорад Панић Суреп, Светозар Душанић, Милисав Д. Протић Гучанин, Драгомир Поповић, Радомир Станић и други, а већину их је објавио Љубомир Стојановић у шестокњижју *Сѣтари српски записи и наџиписи*.

Али, ико није те записе целински обухватио и скупно обрадио с указивањем на њихово непрекидно настајање у временском распону од преко 350 година. Овим текстом се овчарско-кабларским записима прилази „изнутра” и осветљава шта и како они сами собом саопштавају, то јест какве су им садржинске и језичко-стилске одлике у зависности од историјских збивања и доживљаја самих записивача и преписивача. Намера је да се преко монашких записивања дубље сагледају дуговека културно-историјска зрачења овчарско-кабларских манастира и чињеничко-књижевни значај њихових преписивача и књига. Ови су манастири за све време турске владавине били једно од главних средишта очувања и духовничко-верске и народносно-патријархалне традиције српског народа, као и стедиште многих црковних и мирских људи ради окрепљења снаге и спасења душе.

У тексту је реч о монашким записима на богослужбеним књигама и манастирским зидовима, као и о неколико записа насталих у неким другим манастирима, али који су убележени на књигама нађеним у овчарско-кабларским храмовима. Неке су оставили „пролазни” духовници који су под свете кровове између Овчара и Каблара свраћали као гости или случајни посетиоци.

МАНАСТИРИ, ДУХОВНИЦИ, ПОСЕТИОЦИ

У записима се помиње шест манастира: најчешће Никоље и Благовештење, а доста ређе Јовање, Преображење, Тројица и Сретење. Остали манастири (Ваведење, Вазнесење, Успење, Илиње) пређутани су, јер у њима записивачке делатности вероватно није ни било. Записивачи су своје монашке обитељи означавали као света места („свјати манастир”, „свети храм”, „свјатаја обитељ”)¹ и скоро увек наводили где се која налази. Све су оне у подножју Овчара и Каблара, на Морави, која између њих протиче.

Најчешће је навођено да су манастири „в подкрилиу”, а затим „под”, „измежду”, „код” или „близ” ових планина. Овчар и Каблар се готово без изузетка помињу заједно, као нераздвојни близанци, без обзира на чијој је страни који храм. Као виши, Овчар се већином ставља на челно место, па чак и за светилишта смештена у кабларском под-

1. Сви записи биће навођени у изворном облику, изузев речи писаних традиционалном црквенословеском ћирилицом, а које садрже слова којих нема у Вуковој азбуци. То су, углавном, речи са словима е (које се чита као је), я, ю, ђд и неким знаком (ѡ) иза л и п – које ће једино бити неписиване на савремен начин.

ножју (Никоље, Благовештење, Преображење, Јовање), док је Каблар први само понекад иако се манастири у његовом поткриљу много чешће помињу од овчарских. Али, има случајева да се именује само једна од ових планина, што зависи на чијој је падини дотични храм, али је за покоји кабларски манастир уписано да је „под планином Овчаром”, „под крилу гори овчарские”. А, што се тиче Мораве, манастири су *на* њој, *близу* ње или *при* њој. Никоље, Благовештење, Преображење и Јовање су „на реце Мораве”, Благовештење, Тројица и Јовање „близ[у] реке Мораве”, док је „при реце Морави” само Никоље, за које је једино два пута назначено и да је „близ места Чачка”.²

Записивачи наводе да је Никоље „в подкрилиу гори Каблара”, „под планином Кабларом и Овчаром на реце Моравс”, „измежду планина Каблара и Овчара, близ места Чачка”, „при реци Морави, под Кабларом”, а Благовештење „в подкрилие двоим горам Овчара и Каблара, на реце Мораве”, „под планином Кабларом и Овчаром близу Мораве риеке”. Преображење је „в подкрилии гори Каблара на реце Мораве”, а Јовање „в подкрилие планини Овчара и Каблара, близ рски Морави”. Тројица је „код Овчара близу реке Мораве и Каблара планине”. а Сретење „под верхом гори Овчара”. Ваља рећи да су оба ова узвишења означена као *горе* у старијим записима, а као *планине* обично у оним из XVIII века.

Из записа се сазнаје и за обнову појединих манастира и за у њима обављен неки посао. Настрадале и занустеле од турских рушења или отрулиле дрвеном покривком, обнављали су их предузимљиви и упорни калуђери. Благовештење је препокривано шиндром чак четири пута. Године 1644. оно је обновљено и покривено по други пут од свог оснивања. „И тожде лето вторицеју от првовздвижения храм си понови се и удари се покрова шиндре 1850 кроме инии харач.” О следећим препокривкама нашло се још два записа. Један је оставио јеромонах Данил Поповић: „Нека се зна када се препокрива манастир Благовештење 1809. г. августа 15. при држави господара Карађорђа и при игуману Никодиму и са јеромонахом Филимоном.” После нешто више од пола века уследила је нова прекривка, што потврђује забелешка намесника Самуила Поповића: „Поче се прекривати црква манастира Благовештења октобра 1-ог 1864. год. а сврши се месеца марта 25-ог за цену од 6.700 гроша чаршиских... Исто тако и ова ћелија ћерамидом покривена

2. Данас манастири Преображење и Јовање нису тамо где су били у време настанка ових записа, јер су у XX веку, због изградње пруге и стварања језера на Морави, премештали на нова места.

за 600 гроша чарш.” Намесник Самуил је поменуо и мајсторе Танасија и Сретена Каранца из Врнчана, који „прекрише кров и решетке ударише на пенцере, на кубета решетке и олуке и крст на кубе”.

У Никољу је половином XVIII века (1757) засађена и ограђена манастирска башта. „И тогда соградисмо бакчу изнова, и бист трошка гроша 40” – записао је игуман Пахомије. Ову је светињу, наставши је „не мало запустелу”, обновио 1775. године јеромонах Георгије Маркович Дедич. „И обнови манастир и келие в унутер књигами и прочем украшением.” Тако је на књизи никољској убележио Хаџи-Рувим из Боговађе. О том Георгију обновитељу сведочи још један запис: „И по запустени сего манастира пришед јеромонах кир Георгие из манастира Добриловине и ш њиме 5 братие ешче придоше” (1759).

Године 1811. Преображење је обновио јеромонах Никифор Максимовић, тада пострижених никољски, а потоњи игуман сретењски и владика ужички. Манастир је обновљен после „преко 100 лет запустелна его”, а рад је отпочео у мају („Нача сја обновљати месеца маиа 10го 1811”). За времена Никифоровог направљена је и трпезарија у Сретењу: „Знати се када се начини трапезар у манастиру Сретенију, месеца августа 5. сверши сја на 1827. года при игумену јером. Никифору.”

У записима се у првом реду помињу особе из духовничког реда – монаси и попови. Они су у манастирима обитовали, у њих долазили и из њих одлазили, књиге и записе по њима исписивали. (Мирски људи су именовани једино ако су манастиру приложили неки дар, и то већином у XIX веку.) Среће се преко 20 разних звања и титула, које указују на хијерархијски положај и углед манастирско-црквених ревнитеља. Најчешћи је помен јеромонаха, јер они су скоро увек и били писатељи књига и бележници разноврсних догађаја и доживљаја. Јеромонаси су вршили свештеничке обреде по селима у широј околини Овчара и Каблара у временима када у њима није било озваничено школованих попова-пароха. После јеромонаха учесталије се помињу игумани, који су, као настојатељи манастира, заповедали шта да се ради и трудили се с братијом да се књиге преписују. Потом се јављају калуђерски великодостојници: владике, архиепископи, митрополити и патријарси, уз које је, као и уз извесне игумане, дописивана почасна титула *кир*. Од осталих звања среће се нешто чешће поп, а сасвим ретко проигуман, духовник, постриженик, дијак, презвитер, прота, протопоп, монах, јерођакон, црковник, архимандрит, архијереј. Осим духовника и постриженика, све су то грчко-византијски чиновни и титуле. (Разумљиво је што нема помена монахиња, јер женских манастира тада није ни било, али је

неочекивано зашто је избегнут назив калуђер.) Од световних занимања и звања два пута је поменут даскал, а по једном књигограф, деспот, господин и ђак.

За неколико духовника угледнијих звања забележен је крај њиховог живота. У Јовању је 1575. године смрт затекла игумана Атанасија, што се потврђује записом на једном месечнику: „И то лето приет конц житиа сего, месеца августа 13. дн в суботу...” На штампаној књизи у Благовештењу уписано је да се „престави протопоп Георгие у Љубишу на 1776. месеца јулие 15. ден светаго мученика Кирика и матере его Јулити, ва суботу дан час 11”. Из године 1803. остао је запис у Никољу: „Тогда престави се Георгие архимандрит, поклоник гробу господњу.” (То је онај јеромонах Георгије који је 1775. обновио Никоље.) А, било је смрти и од хајдучких руку. Никољског игумана кир Ђерасима „убише аидуци” (1757).

У петнаестак записа сачуван је траг о значајнијим посетиоцима појединих манастира. Места из којих су они стизали указују да су овчарско-кабларска светилишта вековима била прворедна духовна свраштишта и састајалишта монашких подвижника из готово свих српских крајева. У њих долазе калуђери разних положаја и звања из Пећи, Ариља и Смедерева, из Студенице, Раче и Боговађе, из Враћевшнице, Жиче и Добриловине, али и из Свете Горе.

Највише се свраћало у Благовештење и Никоље. У Благовештењу је 1737. боравио Стефан, „митрополи(т) Ахилски и Зворнички”, што је сам угребао на западном манастирском зиду. Крајем XVIII века (1797) у том манастиру су се обрели игуман Василије Боговађац и јеромонах Серафим Светогорац, о чему, такође, сведоче записи на западном зиду. На самом почетку XIX века (1801) благовештењски храм посетиће јеромонаси Милетије Студенички, Мојсеј Рачански и Милетије Павловић (свакако из Враћевшнице). За Милетија Павловића је записано на зиду поред улазних врата да месеца новембра „приде у м [анастир] Благовешчение са 50 г [остију?]”. Да ли је враћевшнички јеромонах био предводник толико велике групе монашких или мирских „излетничких” глава? Године 1805. у манастир су дошли кнез Радован Маслаћ и неки Тодор и Радован из Врначана и Милић Данић из Рожаца – да присуствују пријему у парохијску службу „свог” свештеника Јакова. „Примисмо у манастир у службу попа Јакова из Врначана и погодисмо од данас за 100 гроша и словом велим за 100 гроша” – записао је један благовештењски калуђер, по свему судећи игуман Јевстратије.

У Никоље су долазили духовници из највише калуђерске хијерархије. Његови гости су били пећки патријарси „всем Србљем и Блгаром и прочим” Максим (1671) и Арсеније (1683). Године 1775. у Никољу се нашао монах Георгије, о коме казује опширан запис: „И бист зде восточной светониколаевскои обители јеромонах Георгие Маркович Дедич, рождением из Колашина, и постриженник мнастира Добриловине, и приде в светују обитель Никољу... и обрете не мало запустелу.” А у години пред Први српски устанак (1803), почетком марта, у Никоље је добегао испред Турака Хаџи-Рувим Нешковић: „И написах аз архимандрит Рувим из Боговађе... егда бега од Агаринан, и би код моего брата зде...” (Захваљујући записима, за пет се никољских игумана зна одакле су родом: Пахомије је из Трбушана, Ђерасим из Коштунића, Исаија из Пиве, Георгије из Колашина, Атанасије из Милићеваца.)

У Сретење су долазили Јевтимије Хиландарац (1637) и пећки епископ Гаврило (1650). За првог је записано да „ту се обрете даскал Евтимие Хилендарски”, а други је сам забележио да „паки же приход у манастир Сретење”. У Преображење је 1683. навратио Михаил, „владика смедеревски и жички”.

ПИСЦИ

У писце убрајамо сваког – од дијака до патријарха – ко је било шта написаног оставио на књижној хартији или запараног на манастирском зиду. Једни од њих су преписивали богослужбене књиге, други записивали поједине историјске догађаје, временске прилике и своја доживљавања, а трећи на зидовима угребавали понешто о својим посетама манастирима.

Именованих, таквих, писаца је преко 25. Ређају се имена: Никифор, Исаија, Аверкије, Киријак, Теодосије, Арсеније, Стефан, Пахомије, Евстратије, Исаије, Рувим, Данил, Самуил. Међу њима је и покоје мирско: Дмитрашин, Вук, Добровој, Вукоман. Већина их је изрекла о себи неки лични самоопис, некакву ознаку своје скромности, мале вредности и грешности. Као да су се трудили да што више умање свој значај, ови списатељи су се приказивали смерним, ништавним, бедним и пуним греха. Најчешће су се самоозначавали као *грешни*, *многогрешни* и м[а]нши, а знатно ређе као смерни, худи, каљавши, окајанејши. Поједини записе отпочињу са „Смерение мое пишет”, док неки истичу да су недостојни („ничим же достоин”) или убоги у врлинама а богати у греховима („убоги в добродетелех, богати в гресех”, „богати в гресех

и убоги в добродетељи”). И руке којима пишу грешне су и брене (блатне, земљане). Рађају се самоописи, као што су: „Писах аз грешни и мнши диак Вук от места Николъ-Пазара”, „А писа ју грешни и худи и манши в презвитерех поп Добровои”. Њима су доста налик и остали, настали доцније: „Писа многогрешни и смерени”, „писа рука грешна и брена”, „писави рукоју грешни”, „писа се рукоју многогрешнаго”. Понеког записивача прати устаљен песнички исказ да му је отаџбина – гроб, а земља – мајка („Емуже отечество гроб, земља же мати”).

Ипак, ма колико настојали да о себи казују са унижењем и да чак прећуте своје име, стиче се утисак да их је већина отворено желела да се „истури” у јавност. Непомињање свог имена и заслуге у писању било је у складу са општим монашким поимањем да је самоистицање личних врлина гордост, што спада у један од већих смртних грехова, али је истина и да се неки нису огласили на свом делу и зато што су га остваривали под наредбом и надзирањем игумана, који није био рад да се пред њим и манастирском братијом издваја и уздиже неки појединац. Књиге и нису писане по личном нахођењу и опредељењу самих преписивача, већ по одлуци, задужењу и знању целе манастирске обитељи, а за њено опште добро. Па, опет, велики је број преписивача себе именовало, нарочито они који су дуго и с великим усрђем исписивали обимнију књигу, коју су рачунали у својеврсну задужбину.

Да су били у жељи да не остану безимени, а да, опет, слове за прескромне, показују два монаха из никољског братства – Аверкије и Киријак – који су „сакрили” своја имена у почетним словима својих стихова. Аверкије је на свом тропеснецу (1616) записао: „Ашче хоштеши уведети име писавшаго сију књигу, взри на стихи више писание.” Скоро истоветним начином упутио је на своје име у свом патерику (1618) и Киријак: „Ашче хоштеши уведети име каљавшаго сију књигу, взри на стихи вишеписание и тамо имаши обрести богатаго в гресех, убогаго в добродетељех.”

Иначе, чест помен монаха свих звања и улога, без обзира шта су и када радили, указује да су волели да буду „записани”. У том помињању нарочито су били повлашћени игумани, јер су им имена навођена при ма каквом обављеном послу: кад је написана књига, нешто направљено или обновљено, неки дар приспео у манастир. Жеља да о себи оставе траг испољава се и из десетак зидних „графита” које су запарали јеромонаси-посетиоци. Чак је и побуда понеких високих монашких достојанственика да нешто о себи искажу била јача од зазора да руже лепоту храма. Отуда се на зидном малтеру чита: „Арсение Рашкович 1723”;

„Василие Боговађац игуман 1794. лет [о] фервуара 9 д.”; „Зде приде Серафим јеромона [х] Светогорац 1797 месеца септем.”; „1801 Моисеј јеромонах Рачански”.

Преписивачки рад је био дуг и мучан, стално изложен опасности да се негде погрешно. Зато су неки преписивачи подсећали читаоце да оно што су на хартији пером загревали није писао ни свети дух, ни анђео, већ „рука грешна и брена и ум мутн” и молили и њих и свете оце и манастирску братију да им опросте грешке и добронамерно их исправе. Рука била уморна, жижак слаб, перо непослушно, мастило лоше, глава мутна, ум смушен, дух унил, па се слова мешала, реч прескакала, правописни знаци изостављани, а читајућа братија незахвална и склона приговору, покуди и, чак, оштрој осуди. Можда и из зависти, јер су писатељи, као обављачи отменијег посла, били више штовани од калуђера који су извршавали простије физичке радове. „Књижни” дијаци и јеромонаси су очекивали од читалаца добронаклону и благословну реч, а за учињене погрешке оправдање и опроштај, па су измољавали да им се благосклоно поправе словни пропусти, а сва та молбена обраћања могу се свести на најкраћи и најчешћи исказ „ашче будет шчо погрешено исправите и не клуните”.

Тако је никољски дијак Дмитрашин молио: „Простите ми оци свети и братио, ашче ја сгреших по вии исправте” (1534). Благовештењски презвитер Никифор, као да је настављао дијака Дмитрашина, обраћао се са свог душеполезног триода: „Прости ме, отци и братие, кто ли бо јесам аз грешни, писа ум мутн и недостачн и невещч књижному писанију. Сего ради мољу се свакому што будет недостижно и неправо, мољу ви се, братие и отци свети, не клнете, него исправљаите Христа ради, и благословите” (1559). Поменути никољски записивач Киријак је (1618) гушчјим перцем на тек завршеном патерику убележио: „И паки мољу се вам, отци и братио, писавши сију књигу, ашче обрешчете што погрешено, не клните господа бога ради, и исправљаите, и нас о сем трудивших се благословите, јако да вси благословение и милование получими от Христа бога в дн судни.” А, двадесет лета касније (1638) слично ће се огласити и кабларски инок Теодосије, преписивач неког панегирика „в некоем худем градилшчи в велице стени зовом Лествице”: „И ашче што будет погрешено или словце изгубљено, мољу же се вам, отци и братиа, чтушче и писушче исправљаите, а нас о сем не клете, и благословите, понјеж [е] пис [а] рука грешна и брена и ум унил.”

Плашећи се кетве и молећи читајућу братију и свеце да их не куну, књигописци се нису устручавали да и сами љуто куну оне који им из манастира изнесу, отуђе или униште књигу. А, да су божествена рукописанија доиста често нестајала, указују подаци да су се нека од њих селила и „скитала”. Монаси су куповали, продавали, уступали, трамљавали и отуђивали књиге из места њиховог настанка. У временима оскудним писаном речју падало се у искушење да се бар и за извесно време присвоји неко значајније и лепше украшено књижно дело.

Да би се предупредило недозвољено „позајмљивање” и отуђивање књига, на њима су исписиване кетве, чија је намена била да се унапред заплаше могуће књигокрадице. Та кетвена упозорења упућивали су најчешће монаси који су се стрпљиво и дуго трудили да своје рукописно делање и по садржају и по лепоти доведу до краја. А, свака од тих књига је махом у по једном примерку, јер, као рукоделна, није могла лако да се умножи. И омања књига преписивана је често и месецима. Већ поменути инок Теодосије потврђује да је један панегирик писао преко десет месеци: „Почех месеца јанвара 28. и сврших месеца децемвриа 10. дн.”

Куне се непоштени отуђилац књиге – „да јест проклет”, „да [му] нест просто ни благословено”, „да му је проклето и неблагословено”. Кетвене претње су понекад преоштре – да се буде уклето „в веки”, до страшнoг суда и судњег дана. Опроштаја није било, сем ако је књига однета у некој великој нужди, у опасности од турских похара и пустошења, или у страху да манастир буде оштећен од поплаве и пожара. Један кетвени запис из Никоља из 1618. године гласи: „Ашче ли се ко обрешчет отнимити ју от светаго сего места навождением вражиим, кроме великие нужди, да му будет свети Николае в место помощчи велики спарник на страшному суду и вси свети.”

Али, најстрашнија кетва изречена је кривцу који је на еванђељу, купљеном у манастиру Довољи 1717. године за Никоље, одломио један угао насловне корице (на коме је био изображен један од еванђелиста): „И тко одломи то свето евангелие бог му наредио и свети великомученик и чудотворац Георгие зуби своими ону отпадну руку гризао и прсти своје ломио те ишли људи на чудо да се далеко чуе и њим обличје буде.”³

3. Кетве за неке друге „преступе” (који се не тичу отуђења књига) изузетно су ретке. Једну је монах Аврскије из Никоља упутно онима који не воле и не цене Христа: „Иже не љубит господа Исуса Христа буди анатема марапата.” (*Маран айа*, на арамејском, значи: Господ дође.) Друга је, из Благовештења, памељена убицама од чијих је „безбожних руку” погинуо кнез Михаило Обреновић: „Проклето им племе било.”

Да су својеволјни присвојеници књига зазирали од приговора и клетви и да су имали нелагодност у савести, обелодањују два записа. Пећки архиепископ Гаврил узео је 1650. године један типик из Сретења, који је пре тога пренет из манастира Ариља у време када је он био запустео „от насилия агаренскога”. Сам архиепископ је на типику записао да је за њега, у замену, дао други и да типик „архилски на реце Моравици” не сме ни да се прода ни заложи, већ да га тамо треба вратити ако га ко устражи („кад се узите у Архилие, да се даа”). А године 1683. из Преображења је однео Богородичин молебник владика смедеревски и жички Михаил – да му служи „до смрти”, али није сметнуо с ума да запише да та књига, ипак, припада Преображењу („и паки да је више реченога манастира”).

Па, опет, ма какве клетве биле, књиге су из манастира нестајале. Није, на пример, вредело што је митрополит ариљски Исаија (1723) клетвено претио и Светим Јованом и Светим Арилијем да се нико не дрзне да отуђи еванђеље које је својина Јовања, а „служи” у Ариљу. Није, јер је то свето еванђеље неко пренео чак преко Саве, у сремски манастир Фенек.

У неколико записа монаси су испољили своја тешка осећајна стања, јер су писали у љута и горка времена, у печалне и прескрбне дане, када је српским родом владала агаренска (турска) сила. Обузети тугом, страхом и осећањем угрожености, они су у исказе о објективним историчним догађањима, покатакд и несвесно, уносили и своје болне уздахе и неме јауке. Покоји пут тугу и очајање претварали и у вапајне узвике *уви* и *оле*.

Тако је један псалтир у Никољу настао 1534. године „в љуто си и горкое време”. Двадесет година касније „в дни љуте и прескрбне”, уздахно је записао дијак Вук у Самаили: „Ох, тешко земљи и туга и метеж!” Као узрок беде и туге помињу се Агарени. „И в то време многу приехом от Агарен беду, уви, грех ради наших” – убележено је на штампаној библији (1623), нађеној у Сретењу. А на зиду Благовештења остало је сведочење из 1737. године да „того дна немалоју печалију много от безбожних Агарен озлобљени”.

КЊИГЕ

У записима се веома често помињу богослужбене књиге, које монаси означавају устаљеним епитетима као „божествене” и „свјате”, а само понеку као „душеполезну” и „душеспаснују”. За већину су наведени њихови називи, односно наслови. Реч је најчешће о типцима, мине-

јима, отечницима и еванђељима, док се псалтири, молебници, патерици, србљаци, апостоли, панегирици и пролози помињу једном до два пута. За многе је познато у коме су манастиру написане и „чије су”. Највише их је у Никољу и Благовештењу, док их је у Тројици, Јовању и Преображењу тек покоја. Писане су за богословне потребе манастира, а “на славу богу и нам на спасение”, „богу в славу, а мне грешним на спасение”, „в славословие божие и светиим на похвалу а нам чтушчим на спасение”. То су књиге „монастира свјатаго Николаја”, „монастира Благовешченија”, „монастира Преображения господња”, „от свете манастира Троице”. На њима су брене руке исписивале гушћјим пером: „писа”, „писал”, „писах”, „подписа”, „пишет”, „писа се”, „исписа се”, „списа се”, „писави”, „чртах”, „трудих се”, „соврши се”. Иза ових „ауторских” израза следе подаци ко их је и када рукотворио.

Књиге нису само писане већ су и рукоделисане, повезиване, корицане и обнављане. Два минеја у Јовању рукоделисао је црковник Никифор, један 1563, други 1567. лета, а у Сретењу је 1830. године настао молебеник на којем је записано: „Рукоделиса ју диак Вук.” И црковник Никифор и дијак Вук су, уз писање, остваривали и остале вештине неопходне да се од рукописних листова створи права књижна целина. Три записа упућују на обнављање похабаних и оштећених књига. У Благовештењу је крајем XVIII века (1799) обновљено једно еванђеље, чији је повезатељ био поп Томо Гмизовић из ваљевског села Церњиљева; један отачник (1817) и, опет, једно еванђеље, које је обновио Милован Василијевић из Карана (1844). Ови примери јасно указују да је при манастирима било и људи који су обављали послове коричара и књиговезаца.

За једне се књиге наводи ко их је писао, за друге ко их је у манастир донео или из њега узео, за треће ко их је откупио. Они који намере књигу да отуђе или су то већ учинили, видели смо, опомињу се клетвом на тешке последице. Углавном, великом се броју књига, захваљујући записима на њима, зна порекло, односно преписивач, храм и време у коме су настале. Казано савременим начином, познати су: назив књиге, аутор, издавач, наручилац и време, чак и дан издања. На пример: „Си месечник писа се в храмe частного и славнаго пророка предтече крститеља Иоанна в подкрилие планини Овчара и Каблара, близ реки Морави, повелением игумена Атанасиа јеромонаха и всего братства его... И сврши се сия књига месеца септемвриа 7. дн в среду, в лет [о] 1575.” У овом „импресуму” једино је изостављено име калуђера – писца.

Настанак записа на књигама, али и на зидовима манастира, датирани су не само годинама, месецима и данима већ и временом када је неки игуман старешовао манастиром. Записивало се, али и градило, „при игумену” том и том. У Никољу је, на пример, писана књига „при духовнику Игњатију” (1534), у њега је дошао Максим патријарх „при игумену кир Неофиту јеромонаху” (1671), а манастир је покривен „при игумену Атанасију” (1811). У Благовештењу је написан октоих „при игумену Макарију” (1579), убележен запис на књизи „при игумену кир Михаилу” (1644), обновљено еванђеље „при Еустратију игумену” (XVIII век), записана белешка на отачнику „при игумену Данилу” (1817). У Тројници је једна књига настала 1563, друга четири године доцније „при игумену кир Матеју јеромонаху”, а један запис на књизи „при игумену кир Јоанићију и проигумену Лаврентију” (1673). У Сретењу је убележен запис на једном минеју „при игумену Козми” (1595), а начињена је трпезарија „при игумену јером. Никифору” (1827).

Овакви подаци сведоче да у манастиру ништа није предузимано и рађено без одлуке, одобрења и старања игумана. Име старешине манастирске обитељи посебно је навођено када је реч о писању књига. Уз њега је неретко помињано и братство, јер је и цела монашка заједница учествовала у доношењу одлуке о томе да се одређена књига пише. Тако је у Јовању многогрешни Никифор рукоделисао једну књигу „повелением его и всего братства” (1563), а тај *еџо* био је игуман кир Матеја. У истом манастиру је 1571. године писано једно еванђеље „трудом и усрдием игумана Матеа јермох и всего братства”, а године 1575. месечник „повелением игумана Атанасија јеромонаха и всего братства”. У Преображењу је преписиван један октоих „настојанием и усрдием некое братие” (1579), а у Никољу патерик „трудом и повелением кир Леонтия јеромонаха и всего братства” (1618).

У које су време књиге писане, као и кад се шта догодило, бележено је на два начина. У записима насталим у току XVI и XVII и у првој половини XVIII века године су означаване по византијско-цариградском рачунању („от битија”, „в лето миробитија”, „от сзданиа мира”), односно од, по Библији, стварања света, а њих је, према тој ери, било 5.508 пре него се Христос родио. Међутим, у записима из друге половине XVIII века датуми су убележавани по новој ери, т.ј. „от вплоћења бога слова”, „от рожденија Христова”. У два је записа (једном из 1554, другом из 1664) година њиховог настанка означена и по византијској и по нашој ери, а у запису који је у Никољу оставио књигограф Максима патријарха записана су три времена: „от сзданиа мира (9179), „от вплш-

чениа бога слова” (1671) и „от Мухмета турскаго” (1101). Патријархов књигописац забележи годину свог боравка у Никољу и од Адама, и од Христа, и од Мухамеда.

Све до пред крај XVIII века датуми су означавани бројевном вредношћу ћириличких слова, а од тада је то чињено само арапским бројевима. Изузетак је што је један запис из 1786. датиран и словним вредностима и цифрама и што су три датума из прве половине XIX века убележена на стари начин – словима, када је, иначе, потпуно било преовладало писање арапским бројкама. За време прве владавине кнеза Милоша ушло је коначно у праксу писање датума на данашњи начин.⁴

Уз године су понекад, док су бележене по византијском поступку, уписивани и пасхални елементи: круг сунца и круг месеца, а изузетно ретко и епакта. Занимљиво је да је на једној књизи у Благовештењу, осим године када је написана (1644), забележено и још шест временских ознака: круг сунца, круг месеца, индиктион, темелион, златно число и епакта. Сем тога, датовање је посредно бележено и по томе кад је који турски цар владао, кад је који патријарх био на челу Пећке патријаршије, кад је којим манастиром управљао одређени игуман. Ређају се султани Селим, Сулиман, Ахмет, Мехмед, Абдулах-Ахмед, Махмут, и патријарси Јован, Пајсеј, Гаврило, Максим, Арсеније, Мојсеј. И многи игумани. Тако је, на пример, сретењски дијак Вук (пре)писао 1830. године молебник „при султан-Махмуту II и воиводи сербском г. Милошу и јеромонаху Никифору создатељу храма Сретенија”, а благовештењски намесник Самуил записао да је Благовештење прекривено 1865. „при господару кнезу Михаилу Обреновићу и при архијереју Јоаникију, епископу ужичком”. Иначе, кад се шта догодило означавано је често „приповедачким” одредницама, које накнадно упућују на већ удатумљене календарске ознаке. Од њих су најчешће *шогда* и *в шо лейо*, али нису ретки ни изрази као што су „в то време”, „а сего времена”, „сего года”, „в та лета”, „и от тог лета”, „у дни”.

Занимљива је судбина појединих књига које су се из разних разлога селиле од манастира до манастира. Један од узрока њиховог „премештања” обелодањује запис митрополита ариљског Исаије, по коме су се књиге из Јовања, после његовог „запустениа” 1723, прво нашле у Никољу, а потом у Тројици, из које је једно еванђеље однето у Ариље. Исаија ариљски је, поред осталог, „рукоју” сведочио: „И повелением блаженеишаго господина патријарха кир Моисеа дигосмо јованске

4. Сви су датуми у овом тексту по старом, јулијанском календару.

књиге из Никоље и предадосмо у манастир Троицу у Овчару, сушчу тогда оскудну књигама у предржание... и ми сие јевангелие положисмо у Ариље да служи...”

Многе књиге, дакле, нису нађене онде где су настале, већ на неком другом месту, често и веома далеком, што је знак да су или јавно продаване, куповане, уступане, даване у послугу и поклањане или, пак, тајно и самовољно отуђиване, отимане, крадене, скриване. Највише их је, ипак, задржано у неком од суседних манастира – из Никоља су две у Сретењу, а једна у Благовештењу; из Јовања две у Тројици, једна у Преображењу; из Троице једна у Благовештењу; из Сретења једна у Тројици. Поједини монаси су позајмљивали књиге. Из Никоља је духовник Михаил Вазнесењац узео псалтир „на предржание” (1711). Благовештењски ђак Периша Марковић „от села Дучаловића” уписао је 1814. године на србљаку који се код њега нашао да је „от свете манастира Троице, близ Овчара, преко Мораве”. На књизи позајмљеној из Троице записао је благовештењски калуђер: „Аз грешни јеромонах Данил примих књигу сију свјатаго Јефрема на прочитание из манастира свјате Троице” (1819). Овакви подаци упућују на чињеницу да позајмљивачи понекад нису били довољно одговорни, јер ниједна од овде поменуте три књиге није враћена тамо одакле је узета.

Неке су књиге прелазиле и веће географске удаљености – стизале чак до Бијелог Поља и Пљеваља, до Београда, Фенека, Љубљане и Беча. Месечник из Јовања обрео се у Народној библиотеци у Београду (1757), псалтир из Никоља у цркви Никољац у Бијелом Пољу (1534), молебник из Преображења у Тројици код Пљеваља (1683), еванђеље из Јовања у Фенеку, пролог из Троице у Љубљанској библиотеци (XVI–XVII век), две књиге из Благовештења – у Бечу (1755). Супротно од тога, неколико их је приспело у овчарско-кабларске манастире из других удаљенијих богомоља. Тако се у Благовештењу нашло штампано еванђеље из Мркшине цркве „близ Чрние гори” (1552)⁵, а у Никољу еванђеље писано „при реце Лужници и селу Карану” 1608. године, а које је Вук Караџић означио као најзнаменитију књигу никољску. Један минеј из неког фрушкогорског манастира стигао је у Тројицу (1569), а једна књига из Милешеве у Сретење (1623). Такође су у Овчарско-кабларску клисуру доспела два пролога из Сопоћана. Једну књигу „друге вере” набавио је архимандрит никољски Хаци-Атанасије чак у Тесарији, у Петроварадинском шанцу. То је житије „великаго пророка Мухамета Турецкаго”, купљено 1817. године за 50 гроша.

5. На овом еванђељу је уписано да га је штампао неки кнез Радиша Дмитривић, а довршио Трајан Гундолић „от великаго града Дубровника”.

Да су поједине књиге прелазиле из руке у руку и којекуда се селиле, најбољи је писани доказ оставио преображењски јеромонах Никифор: „И ову књигу обретох скитајушчу се од места на место и принесох во своју обитељ 1814. лета преображењску.”

ВРЕМЕ ГОРКО, ЗЛА ВЕЛИКА

На књигама је често бележено да се живело у тешким временима, у непоћудној и злој историји. Посебно су мучна сведочења о злом времену „вреле и тешке измаил-турске госпoде”. У старијим записима та тешка госпoда је именована као Агарени (Агарјани) и Исмаилити, у млађим као Турци. Њих прате атрибутске ознаке: агаренски, исмаилски, турецки, турски, а покоји су пут описани као безбожни, проклети, озлобљени. У тим записима се помињу: султани, амуре, везири, паше, јаничари и дахије, уз које пристају тешке и злокобне речи што упућују на црне муке народа: беда, нужда, насиље, данак, зло, робље; убиство, запустеније, попраније; поробити, убити, попленити, удавити, бежати. Придружују им се и немили изрази из турског језика: јасак, зулум, сурсат, муасера, индат.

Бележећи извесна историјска збитија, монаси су, напоредо уз њих, указивали на теготне дане за српски народ и његове светиње. „В србцеј земљи” големе су невоље снашле „христијански род”, беда је „от Измаитељ на христианех”. Време је љуто и горко, дани прискрбни, свукуд беда и нужда. Велика су зла, насиља и намети, веља туга, немала печал, многа скрб. Притискују многи данци, разарања светих обитељи и убиства небројена. Агаренско-турска насилништва, својевлашћа, бешчашћа.

Тако је један запис настао у Никољу „в љуто си горкое време” (1534), други у Самаили „в дни љуте и прискрбне” (1554), а трећи у Сретењу, који почиње болним узвиком: „Оле, тогда попрание и беда црквам и свештеником и христианом от Исмаилити в србцеј земљи и по инех странах убиства бесчислена и запустения многим светим обитељем” (1595).

Почетком XVII века (1606) у Никољу је забележено: „И тогда за умноженију всакој неправди между чловеци и бешчастие родитељем от чед своих и исекну всака љубов благаа от человек и человек человека давит и кољет.” У истом манастиру је (1671) записано: „И тогда велика нужда обдржаше христиански род.” После дванаест година (1683) за-

пис као да се наставља, али с новим црним појединостима: „И в та лета беше велико зло по всеј земљи от амире султан-Мехмеда и велика пужда обдржаше хришћански род, беху велики сурсати и намети всеј земљи.” И, непрестано тако: „И тогда бе на ристијане велика беда од проклетих и безбожни Турака” (1757).

У Сретењу је остао запис из 1623. године: „И в то време многу приехом от Агарен беду, уви, гр[е]х ради наших. В то време многа скрб бис [т] по всеј земљи.” Године 1737. митрополит ариљски и зворнички поменио је записом на зиду Благовештења неку немалу печал „от безбожних Агарен озлобљени”. А, Хаџи-Рувим забележиће у Никољу 1801. године, мислећи на јаничарска безакоња у Београдском пашалуку: „И би великое насилие и дан, что ние било от начала мира.”

Прави узрочник ових општеноародних тегота су или ратови или својеволна насиља турских пустахија. Животним недаћама свих врста обично претходе (или их прате) већи ратни сукоби и војни походи без обзира колико су далеко од српске земље. Покоји запис и одаје трагове тих даљих и већих ратовања. С једне стране Турци и султан, с друге Угри, Леси (Пољаци), Немци, московска царица и „цесар Јосиф же римски”. Ратује се у Персији, Влашкој земљи, Црном мору, немецкој страни, код Беча... Крајем XVI века (1595) записано је у Сретењу: „И от тог лета воздвиже се рат Турком с Угри и поробише Татари влашку земљу Мокшандију.” После тринаест година (1608) убележено је на књизи у Никољу: „И тогда ратствушчому се султан-Ахмеду с Кузилбашем в Чрмнем морию.” Потом, године 1623. Турци дигоше руку на свога цара, што је исказано једном забелешком у Сретењу: „И в то лето убише Турци султана.”

У години 1636. записано је у неназначено ком овчарско-кабларском манастиру да „агаренским же столом владушчу султаном Ахметом и тогда воздвиже рат не мала ови на Персиду, иниже на Леха, јако на всеи земљи тегота и днао и беда”. У Никољу се нашло сведочење да је турски цар 1671. године забранио да се по његовом царству нигде не нађе вино. „Тогда изишло беше повеление от амира агаренскаго по всуду в његове државе јасак не обрести се вину нигде у граду ни у месту, токмо по селе [х]. У истом је храму патријарх Арсеније Чарнојевић оставио забелешку о походу отоманске силе на Беч и о њеном поразу. „И јако гред [е]ху по мору и по суху все силе измаилские летуште јако змие крилате на славни град Беч, и господ грдим противит се, тшч во-зврати се а воиску му всу Угри мачу предадоше.”

И у XIX век се ушло са насиљима и убиствима. Наступила дахијска безакоња и свирепства. У Никољу је Хаџи-Рувим записивао: „И везир хаџи-Муста-паша удави владику Методија белиградског. У то лето 1801. фебруара 16. числа би убиен и паша вишеречени од свои енићара, и бише не мало у својевластију само енићари.” И као да се настављало писаније Хаџи-Рувима, у никољском светилишту је још одрђеније бележено о злим збитијима и за време везира Мустафе и за зловладе јаничара који су га убили. „И многи данци стицаху се, за годину и по 6 и по 7 пута” – записао је неименовани калуђер (свакако сам архимандрит Хаџи-Атанасије), па наставио да су нови јаничари, убивши везира, завладали Београдом, када „многи зулум христиани подношају”. Даље се наодаје да је 1803. године хришћане задесила велика беда од Кучук Алије и осталих јаничара и да је тада пострадао и само Никоље: „А Кучук-Алија посла брата своего Салих-агу те поплени манастир сеј, и много именија обрете: жита, вина, ракие, волова, коње, оваца, бакра и сребра, аљина кое у чему 20 кеса то јесте хиљаду и сто два дуката.”

Потом је букнула Карађорђева војна, која је дошла главе јаничарско-дахијској сили. „Прве године убише 4 даие оне кое су зло чипиле 7 година, узеше и Београд, а Турке што нађоше у граду и кои се не кте крстити све исекоше.” Затим се у малом исписује летопис Првог устанка: заузети су Смедерево, Шабац, Београд и Ужице. Летописац се нешто више задржава на опсади и освајању Ужица, које господар Ђорђије „тури у муасеру 3 месеца, и много би крвопролитије од Турака на Ужицу, и од глади помреше”. Није вредело што им је помоћ пошла из Босне. „Пође им индант, а дочекаше Срби те посекоше 150 Турака, па се Турци препадоше те предадоше и одоше у Босну.”⁶ И, тако, све до Засавице, последње изгубљене устаничке битке. „Пред Србима је био Милош комендант Обренович из Бруснице. Тада и Карађорђе побегне у Немачку.”

Затим долази 1815. лето, последње под турским ропством. У Овчару је страдало робље из Драгачева, о чему је остао запис у Тројци: „Знати се кад се робље пороби у Овчару, колико се пороби, толико се двоином натера у Мораву према манастиру Преображенију от насилија турецкаго Ђаи-Паше и у шеру Чачку својом главом заплаати, и што се робља нађе живо, све поврати од турецкаго насилиа. Ту корист учини Милош Обреновић са сиротињом месеца маја 4-ден 1815.”

У овчарско-кабларским манастирима остала су и два сведочења о устанку кнеза Милоша. „Ва лето 1815 подиже се Милош Обер-кнез са

6. О заузећу Карановца и Ужица сачуван је и један запис у Благовештењу: „Карановац уз Карађорђе на сам Петровдан и узе се Ужице за шест сати. Изгоре Ужице 1805. године.”

Србима на Турке и разбише и у Чачку, и ту погибе Ђаја-паша.” Ускоро је, по победи, дошао мир. „И то лето учинише Срби мир са Турцима, и дође у Београд Али-паша.” Тако је, погибијом Ђаја односно Имшир-паше и склапањем победничког мира, престало тровековно насиље и отпочело записивање друкчијих садржаја и расположења. Црни Ђорђе и обер-кнез Милош сабљама и кубурама прекинули су народу векове ропских невоља и беда. Отуда запис да је Никоље покривено „при владенију Георгиа Чернаго” и да је јеромонах благовештењски Данил првих година по таковском устанку понешто бележио „при држави господара Милоша Обреновића, сербскога књаза великаго”.

ВРЕМЕНСКО-АТМОСФЕРСКЕ ПРИЛИКЕ

Сем на историјске, извесни записи су указивали на временско-атмосферске прилике, обично на оне непогодне, које су доносиле веће или мање животне недаће: немаштину, глад, болест. Наилазили дуге суше и неродна лета, страшне поплаве и зле зиме, рани снегови и мразеви, земљотреси. У Никоље су 1671. године, у време Васкрса, стигли по снегу пећки патријарх Максим и његов књигограф: „Приходом в манастир по снегу. Паде снег по земљи велик и држа се крепко 4 дни и 4 ношчи.” Године 1886. ударио је снег почетком октобра, о чему је записано на књизи манастира Благовештења: „Знати се када удари снег октомрија ден 5^и, те иде до Светога Луке сваки дан, и [а]де до нат колена и држа дана 10, и крстине затече и жита непожневена.”

У години 1623. манастир Милешеву је задесила велика невоља, јер „доидеже вода Косатица велми силна и страшна и отнесе игумнарију и дохију и все ссуди службени иже беху в њем, о[д]несе 5 келиах двокровних... Дође вода на манастир месеца јулија 2. на положение светие ризи и појаса.” Овако је записао неки милешевски калуђер на штампаној Библији, која је, ко зна с киме, како и кад доспела до Овчара, до Сретења. У истом се запису помиње „многа скрб” јер се, уз „потоп водни”, догодило и „проседание земљи и различние болезни и скрби многие в чловецех”.

Каква је била 1830. година, забележио је сретењски дијак Вук: „Тогда владаше планета Меркурие. Зима бе зла, а лето сушно и овошчија мала.” А, године 1848. на Овчар и Каблар однекуд падоше небројена јата некаквих скакаваца, па је у Никољу записано: „У 1848. дође у Србију множество скакаваца те месеца новембра 29. покри Овчар

и Каблар и Паковраће.” (Зачудна је случајност што је ову забелешку оставио постриженик Мелентије који је рођен у селу Скакавци!)

Десет година доцније била је превелика мразовина, што је потврдио благовештењски јеромонах Данил: „1858. године би залеђена река Морава од Оцију до Обретенија и све се могло овде под бедемом прелазити ледом. Те зиме беше пропаст младе стоке. Пролеће беше кишовито.” Данила је опширније и утаначеније надопуњавао неки други овчарско-кабларски монах: „Нека буде знано сваком брату каква би 1858. Ма би река Морава залеђена од 21-ог децембра 1857. па до 24-ог фебруара 1858. године и све се могаше преко леда да се прелази свуда преко Мораве и тада би пролеће кишовито, а лето кишоносно и Морава плави цело Поље Тучково 15-ог јуна и 28-ог јула и велику штету људима по Пољу учини од њива и ливада, а нама калуђерима однесе из Кађеница сто тридесет пласта, а из Луковица односе четрдесет пласта и тог лета беше непрестано Морава мутна и преголема. И 15. августа и 21-ог новембра би Морава голема и поплави поља. Беше година одвише неплодна у свему и пчеле се у лету не зауставише.” Даље се запис наставља звезданим, небеским приликама: „1-ог септембра угледаше се на небу две звезде са барјацима, једна на истоку, а друга на западу. У небу су овакве биле обадве...”

О страшној поплави из краја XIX века оставио је детаљан опис на Библији, која се нашла у Сретењу, тројички парох Драгутин Аџемовић: „1896-те г. између 27. и 28. октобра изли се река Морава и потопи околна села и баштине, однесе храну, народ, стоку и грађевине, однесе на Бањи ћуприју од 120 дуката и воденицу са ваљалицом од 100 дуката. Однесе све квартире из бање како нове тако и старе у вредности 50.000 динара. Морава је била већа од Тројичке воде од 1864. г. за два метра виша. Манастир Сретење и Благовештење овим поводњем пропали су...”

Неповољна времишта доносила су неродна лета и изазивала несташницу и скупоћу животних намирница и глад. Јеромонаси су оставили неколико записа о цени жита, стоке и вина у гладним годинама. На крају једног еванђеља, нађеног у Никољу, а писаног 1608. године у Карану „в подкрилие гори Чрнокоси”, пише да је коњ вредео 300 златица, во – 25, ован – 5, товар жита – 6, товар вина – 10 златица. Тако је записао син протопопа Ралете, поп Вук.

Почетком XIX века (1801) убележено је на рукопису у неком од овчарско-кабларских манастира: „Те године било је 100 ока жита 20 гр.” А, 1803. Хаци-Рувим је у Никољу уписао: „А сего времена коња

сто златиц...а вола десјат златиц, а овен златицу, а сто ока жита три златице, сто вина две златице.” Две године после Хаџи-Рувима (1805) у истом храму је записано да у Ужицу, док га је опседао господар Ђорђевић, „од глади помреше” многи Турци. И: „Било је међу Турци у граду брашно скупо, ока брашна по 12 гроша, ока меда по 20 гроша, ока меса коњскога по 2 гроша, ока соли по 5 гроша.”

Занимљиве је ценовнике побележио неки овчарски калуђер у времену између 1815. и 1824. године: „За време прве владе господара српскога кнеза Милоша Обреновића 1815. год. априла месеца 20. велика глад беше. – 1816. г. жито по 30 гроша, волови по 100 гроша, крмци 2 гроша 100. – 1817. г. по 2 паре пшеница. – 1824. г. жито по 2 паре. Слахијска главница по 2 гроша и десета ока жита.”

ПРИЛОЖНИЦИ

У овчарско-кабларске храмове приносили су разне дарове духовничко-црквени и световно-грађански људи, богати и сиромашни, праведни и грешни. Сви да од нечега спасу душу, одрже здравље и сачувају спомен на помрле укућане. Отуда је у записима остало сећање на бројне приложнике.

У старија времена обично су поклањане књиге. Године 1534. неки Манојло Јовановић и Степан Метковић приложили су Никољу псалтир, а (не зна се да ли у XVI или XVII веку) манастиру Тројици је поклонила један пролог нека Видосава из Лисица. „Сију књигу пролог откупи Видосава Радулова от села Лисица и приложи манастиру светој и живоначалној Троици в подкрилији гори Овчара.” Ова је Видосава свакако била знаменита жена неког великоименитог човека Радула.

Непознато да ли у XVII или у XVIII веку, две су књиге поклоњене манастиру Благовештењу. Једну је откупио „раб божи Иван за пет гроша”, а другу „раб божи Милисав”. Оба су дародавца мирски житељи, јер им испред имена нема никакве свештено-монашке одреднице.

Године 1812. кнез Филип Тајсић из Пухова откупио је „за здравље себе и своје дому” једну књигу за Благовештење. „Ја Филип Тајсић откупих ову књигу. Молим вас немојте више искати но 30 гроша колико сте дали.” А, на крају књиге, тек написане у Сретењу руком дијака Вука, дописано је: „Ову књигу откупи Максим капетан из села Зеока и поклони ју јереју Јанку протопресвитеру 1830. лета.”

Посебан „писани” прилог у XVII веку (неназначено које године) учинили су манастиру Благовештењу златар Белан и терзија Обрад из

Ужица. Они су платили натпис над улазним црквеним вратима и то на западном зиду објавили: „Сие предвратие пописаше и откупише златар Белан и терзи Обрад от места Ужице за своју дуњу и своих родитељ.”

Осим књига, поклањани су дукати, путири, кадионице, дарохранилице, двери, свештене одежде, барјаци, чак и земљишна имовина – воћњаци и виногради. Готово сви записи о овим поклопима су из XIX века, а односе се само на манастир Благовештење. Године 1811. јеромонах Пајсије је овом манастиру приложио пет дуката („и приложи за своје здравље 5 дуката”), а исти је храм добио од житеља села Вирова путир. „Село Вирово капетана Неђељковића драгачевског 1839. приложи путир у манастир Благовештење, сребрни, по цени 50 талира.” Године 1846. неки је Милутин покловио јарца („Милутин писа јарца, 4 гроша умрлој Санди”). Манастир је 1872. године добио „једну сребрну кадионицу у вредности 5 дуката цесарских” од Тимотија Василијевића из Врнчана и „једне позлаћене двери у вредности 25 дуката цесарских” од Марице, жене Теофила Маслаћа из Папратишта. Две године доције браћа Тодор и Пантелија Павловић из Табановића приложи су „1 стихар и наруквице и појас све златоткано, у вредности 11 дуката цесарских”, а ужички трговац Јова Јевтовић – „један барјак... у вредности 13 дуката цесарских”. Благовештење је добило на поклон и „једну дарохранилицу од алпског сребра, у вредности 4 цесарска дуката” од Јеврема Јевтовића, трговца из Ужица (1880).

Да је поклањана земља, сведочи само један запис из 1846. године: „Село Јеледо, окружије Рудничко. Писа од своје баштине: башту шљива, старе и младе скоро сађене и виноград. Писа Ружица себе за здравље и умрлим. После Ружичине смрти да се преда манастиру Благовештење и то потписано пред кметом Тимотијем и пред Теодором Ђевером Ружице и цијена је учињена шљивама, винограду и каци 15 цесарских дуката.” Несрећна Ружица се одлучила на овако велики прилог, јер је остала сама после смрти седам мушких и једног женског укућанина (чија се имена помињу у другом краћем запису из исте године).

Да је манастирима дарована непокретна земљишна имовина, обеодањује и надгробна плоча код манастира Тројице, на којој је урезано да Никола Васовић из Лознице (умро 1849) „и овде приложи мру Св. Троици један виноград и сва своја добра која су важили око сто дуката за свои вечити сп [омен]”.⁷

7. Било је и неименованих прилога. Тако се не зна шта је Благовештењу даровао прота Милутин Илић Гучанин уочи самог Вождовог устанка, јер запис гласи: „1804. године писа протопоп Милутин из Гуче 3. јануара себи за здравље и оцу свом умрлом Илији и мајци Јовци умрлој.”

Пада у очи да су дародавци вредност својих прилога преводили у новчане износе, у дукате, грошеве и талире. Ово су нарочито чинили у XIX веку, када је све више мах хватала робно-тржишна привреда, у којој је новац почео да буде „све и свја”. Није било довољно поклонити књигу, путир, кадионицу, барјак, воћњак и виноград, него је ваљало прерачунати колико све то вреди – како би даровна жртва била што значајнија. Цесарски дукат постао је неизбежно мерило колико је који приложник и богат и раздарушан (али и грешан и несрећан).

Сви записи о поклонима овчарско-кабларским манастирима потврђују, поред осталог, и да су они имали велику утешитељску и исцелитељску улогу. Прилагањем дарова олакшавана је туга за помрлим сродницима и укрепљивана нада да ће се од болести оздравити или здравље сачувати, ако се већ било здраво. Уз то, манастири су имали опросно „разрешење” грехова за оне који су се ма о шта и ма о кога огрешили, или су само живели под осећањем кривице и гриже савести. Свети храмови између Овчара и Каблара били су у неку руку и својеврсна предупредно-заштитна и смирујуће-исповедна средишта за многе житеље југозападне Србије.

* * *

Записи овчарско-кабларских монаха су – по општем летописном смислу, речнику и начину излагања – умногоме налик једни на друге, јер неко изворније изражавање није било у складу са монашким поимањем бележења. Црквено-манастирска духовност није оригиналности придавала већи значај, па су калуђери више били склони да прихвате устаљене образце и понављајуће исказе, него да се труде да их превазиђу и постигну самосвојније и изворније реченичке обрте. Па, ипак, поједини записивачи су местимично „искакали” из очврсlih облика исказивања и објавом покојег личног унутрашњег дрхтаја остваривали извесне свежије књижевне „иновације” и слике, а с протоком дужих временских периода нешто се у садржају и стилу ионако морало, колико-толико, мењати па је разумљиво што је дах и дух записа из XIX столећа у знатној мери различит од оних насталих у два претходна века. Тој различитости осетно је допринела и већа и световнија образованост млађих записивача.

Са уласком у XIX век проређује се реч о рукописању књига (јер се све више добављају штампане); појављују се дародавци из световног staleжа (сељаци, трговци, људи од власти); уместо светачко-калуђерских, све је чешћи помен имена и презимена из народа; турске султане, везире и паше замењују српски владари, војводе и капетани. Записи су

постепено понародњавани и садржином и језиком, као да их више не пишу монашка, већ пера општинских деловођа и среских писара.

Језик записа је све до почетка XIX века у основи црквено-словенски, са примесама рускословенских речи (посебно у XVIII веку), јер се њихов садржај већином односи на богослужбене књиге и манастирско-црквене послове и појмове. Отуда су им речник и начин изражавања мање-више молитвени и затворени у монашко-обредне кругове живота и говора. Једино ако су исказиване неке нецрквене „теме” (историјски догађаји, временске прилике), коришћене су и одговарајуће речи и изрази из народног говорног опхођења. Тек од Карађорђевог и Милошевог устанка у записе све више продире свакидашњи народни говор, који одражава и нове друштвено-привредне односе у ослобођеној земљи и потребу за новим, вуковским, начином говорења и писања. Тако се срећу и нове речи, за које старији записи нису знали: господар, кнез, ђак, кмет, чиновник, окружје, подножје, имовина, главница, прирез. Сасвим су нестале неке старе: аз, ашче, глагољем, тогда, паки, прежде, всеј, сиј, кроме, бист, уведети, отнимити, скрб, повеленије, худи, манши, второ пришествие... Са оваквим речима изгубио се и молитвени тон старих записа, у којима се, као у литургијским текстовима, почињало са зазивањем Бога, Христа и Богородице, а завршавало са *амин*.

Иако су овчарско-кабларски записивачи и преписивачи остављали сасвим кратке записе, они су у њима истинито исказали оно што је најсудбоносније за српски народ и најважније за духовно деловање манастира. Мада склоњени од света да отшелнички инокују, они нису могли у миру да самују и тихују, јер су их често дотицала и узнемиравала спољашња историјска дешавања, посебно она горка, изазвана турским насиљима. Зато су они, осим о себи и манастирском животу, забележили бројне појединости о догађањима у ужој и широј световно-грађанској околини, па и читавој српској земљи. Тако су, правоважно сведочећи о повесним и природно-атмосферским приликама свога доба, постајали својеврсни писци и историчари. И најкраћом забелешком отели су од заборава оно што су сматрали да не треба да се изгуби из памћења надолазећих поколења. Записивали су истине – да би им се веровало. „И то је истина моје ми грешне душе” – као да је за све записиваче упозоравао никољски калуђер док је пером уписивао неколико подробности о подизању и пропасти Првог српског устанка. Сваку је истину потребно знати. Отуда неки записи почињу са „знати се”, „да се зна” и „знано нека буде”. Један записивач поручује „нека буде знано сваком брату”, а други „знај, знај, Србине роде”.

Намера и овог списка је да се монашким начином каже: Знати се когда все сие бист.

МАЉЕ ПОЗНАТЕ РЕЧИ И ИЗРАЗИ

Аз – ја

Амира – султан, владар, поглавар

Апостол – богослужбена књига која садржи дела апостола

Архимандрит -- највиши свештено-монашки чин до владике, старешина манастира

Ашче -- ако

Бесчислен – безбројан, небројан

Битије – постање

Бо – јер

Брени – блатан, земљан

В, ва, во – у

Велми – веома, силно

Взрети – (по)гледати, видети

Вплошченије – ваплошење, примање на себе тела човечјег

Втори – други

Вторицеју – по други пут

Глагољеми – звани, речени

Грд – охол, горд

Грести – ићи

Дан, данас – дажба, данак, порез

Ди – даи

Дарохранилница – метла кутија у којој се држе свети дарови за болеснике

Даскал – учитељ, наставник

Дијак – манастирски ђак, искушеник

Добродетель – врлина

Дохија – манастирска кухиња

Еванђеље – прве четири књиге Новог завета, које говоре о животу и учењу Исуса Христа

Епче – јопи, јопте

Же – а, па, пак

Житије – животопис светаца, биографија

Запустеније – пустош, пустошење

Зде – овде, ту

Златица – златник, дукат

Зовом – звани

Игумнарија – конак у коме станује игуман

Иже – који

Индат – помоћ у војном обезбеђењу

Ини – други

Инок – усамљеник, испосник; монах, калуђер

Исекнути – ишчезнути, нестати

- Јако – као
 Јасак – забрана
 Јеромонах – калуђер који може вршити свештеничке обреде; свештеник у монашком реду
 Јенићари – јаничари, род турске војске

 Каљавши – онај који је каљав, прљав (у духовном смислу)
 Квартир – стан, соба за становање
 Келија – калуђерска соба у манастиру, ћелија
 Кир – господин
 Кроме – осим, изузевши

 Манши – најмањи, последњи, најзадњи
 Милованије – милосрђе, сажалење
 Минеј – месечник; црквена књига у којој су службе светитељима распоређене по данима за сваки месец
 Мир – свет
 Миробитије – постање, трајање света
 Молесбник – богослужбена књига која садржи молитвословља, молитвеник
 Муасера – опсада, опседање

 Н – нешто, све, али
 Навожденије – навођење, сплетка, дражење, подбадање
 Начало – почетак
 Начати – почети
 Недостач(а)н – оскудан, несавршен, недовољан

 Обитељ – манастир, манастирско братство
 Обрести (се) – наћи (се)
 Обрестије – верски празник почетком марта
 Овошчије – воће
 Ока – стара мера за тежину (1,28 кг)
 Октоих – осмогласник; књига која садржи променљиве делове богослужења седмичнид дана
 Оле – о, ох
 Отечник – књига краћих чланака о животу монаха а њиховом односу са спољашњим светом
 Отнимити – отуђити, неправно узети
 Оци – празник у недељу пред Божић

 Панагирик – књига са беседама и словима за све празнике у години
 Пасхални – који се односи на Пасху, главни јеврејски празник
 Патерик – исто што и отечник
 Пенџер – прозор
 Печал – туга, жалост, мука, брига
 Писушчи – онај који пише
 Повеленије – заповест, наредба
 Получити – добити, задобити, постићи
 Поњеже – јер, будући да, зато што
 Попраније – презрена ствар, прах, ствар коју ногама газе, гажење
 Поткриљс – подножје, фиг. заштита

Прдржаније – задржавање за неко време, (о)чување
 Прежде – пре, најпре
 Презвитер – свештеник уопште; јереј, поп, прота
 Прискрбан – сувише жалостан
 Пришестије – долазак, присуство
 Проигуман – бивши игуман
 Пролог – књига са краћим житијима свститеља
 Просданије – потрес, земљотрес, раседање
 Проторезвитер – протојереј, протопоп
 Прочи – остали, други
 Псалтир – књига псалама (као део Библије)
 Путир – чаша за причешће

Риза – мантија, хаљина

Сего – овога, тога
 Слово – реч, али и: син Божји („Бог слово” – Исус Христос)
 Сзданије – створење
 Сиј – који јесте, овај
 Скрб – жалост, брига, мука, мучење, бол
 Смереније – смерност
 Спарник – супарник, противник, непријатељ
 Србљак – црквена књига у којој су службе и житија српских свститеља
 Ссуд – посуда за манастирско-црквене обреде
 Стихар – дугачка бела одјежда ђакона при богослужењу
 Сурсат – присилан намет, наметнут данак
 Сушчи – који јесте, стварни, истински

Типик – правилник, прописи за живот монаха у манастирима
 Тогда – тада
 Тожде – исти
 Триод – трипеснец; богослужбена књига везана за круг покретних празника
 Тшч – празан, узалудан

Уведети – сазнати
 Уви – авај, јаох, тешко
 Унил – тужан, жалостан, лењ, клонуо, малаксао
 Усрдије – усрђе, усрдност

Худи – јадан, несрећан, бедан, кукаван, мучан

Число – број
 Чтушчи – онај који чита

NOTES ÉCRITES PAR DES MOINES DES MONASTERES
DE L'OVČAR ET DU KABLAR

Depuis la fondation des monastères de l'Ovčar et du Kablar, des livres liturgiques y étaient écrits et recopiés. Vuk Karadžić a noté que sous le clocher de la tour du monastère de Jovanja il y avait „un bureau de ecribes (où l'on écrivait des livres)” et que, auprès du monastère de l'Annonciation, il existait, selon les moines, „une tour pour la rédaction des livres”. Les livres qui nous sont parvenus et qui contiennent plus de 70 notes témoignent de cette activité, longue de plus de 350 ans. Le présent texte éclaircit les sujets de ces notes et la manière dont elles furent rédigées, c'est-à-dire les caractéristiques linguistiques, stylistiques et celles des sujets traités, ce qui dépendait des circonstances historiques et des événements qui avaient marqué la vie des copistes. L'auteur se penche sur les notes inscrites dans les livres liturgiques et sur les murs des monastères; il étudie aussi certaines notes qui ont été écrites dans d'autres institutions religieuses, mais qui figurent dans les livres actuellement en possession des monastères de l'Ovčar et de Kablar. Certains de ces livres furent offerts ou oubliés par des moines qui y avaient séjourné un certain temps comme „hôtes de passage”.

Les notes parlent des monastères, des religieux et des donateurs, des copistes et de leurs livres, des temps malheureux sous la domination turque, des dérèglements atmosphériques et des rigueurs du climat. Elles nous permettent de nous rendre mieux compte du rayonnement des lieux culturels de l'Ovčar et du Kablar dans le domaine de la culture et de juger à sa juste valeur l'importance historique et littéraire des auteurs des notes et des livres où celles-ci figurent.

Radojko NIKOLIĆ